

GRAMMATIKALIZÁCIÓ (9. handout):
Igeidők a magyarban, különös tekintettel a múlt időkre

Irodalom:

E. Abaffy Erzsébet 1992: Az igemód- és igeidőrendszer. In: Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. Akadémiai Kiadó, Budapest 120–183.

É. Kiss Katalin 2005: Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. Magyar Nyelv 101: 420–435.

Igeidők (és aspektusok) az ómagyar korban (kijelentő mód)

É. KISS		E. ABAFFY	
<i>mond</i>	egyszerű jelen	<i>mond</i>	jelen idő, biztosra vett jövő
<i>mondott</i>	befejezett jelen	<i>mondott</i>	-t(t) jeles múlt
<i>monda</i>	egyszerű múlt	<i>monda</i>	elbeszélő múlt, közelmúlt
<i>mond vala</i>	befejezetlen múlt	<i>mond vala,</i> <i>mond volt</i>	Ø + <i>vala</i> , Ø + <i>volt</i> típusú múlt
<i>mondott vala</i>	befejezett múlt	<i>mondott vala,</i> <i>mondott volt</i>	a -t(t) + <i>vala</i> , -t(t) + <i>volt</i> (régmúlt)
<i>mondand</i>	jövő idő? – inkább modális képző, feltételhez kötést, esetlegességet fejezett ki	<i>mondand</i>	lehetséges, esetleges jövő

- Az *egyszerű* jelző É. Kissnél az aspektusra utal (vö. befejezetlen, befejezett múlt), E. Abaffynál szerkesztésmódra (pl. egyszerű, ill. összetett múlt)!
- A *fog* + főnévi igenév alakú összetett jövő idő a középmagyar korban alakult ki.

E. Abaffy (1992: 151–168): AZ EGYES IGEIDŐK FUNKCIÓI

Az **elbeszélő múlt** funkciói:

- az írott nyelvben, személytelen elbeszélésben: „arra szolgál, hogy a múltban megtörtént **eseményt, valamely eseménysor egy-egy láncszemét írja le időviszonyítás nélkül**. Nem utal sem arra, hogy valami a múltban előbb vagy később történt (az események közti eligazodást az elbeszélő történések egymásutánja biztosítja); s a jelennel sem hozza kapcsolatban a múltat: nem fejezi ki, hogy a múltbeli cselekvés, történés eredménye a jelenben meglévő állapot. Független az igeidő az ige tartós, mozzanatos vagy befejezett jellegétől.” (JordK.: *És íme egy ember járula Pilátushoz és megkéré Jézusnak testét, és levénén **takará be** ütöt gyocsban és **helyhezteté** koporsóban*)
- az élőbeszédben, ill. az azt tükröző szövegekben (párbeszédekben, levelekben), de kódexekben is előfordult, ezt E. A. nyelvjárási sajátosságnak tartja: a **közelmúltat fejezheti ki** (misszilis: *Enyingen **írá**m ez levelet pénteken*)

A **-t(t) jeles múlt** funkciói:

- az **előbeszéd múlt ideje**, így a bibliai, legendák történeteinek szereplői párbeszédekben használják, híveknek közvetlenül szóló prédikációkban, az összefoglaló jellegű, olvasókhöz-hallgatókhoz közvetlenül szóló sorokban és a misszilisokban

A **Ø + *vala*, Ø + *volt* típusú múlt**: A *vala* és a *volt* használata az **-á/-é**, ill. **-t** időjel használatának felel meg (a múltidőjelet „helyettesítik”)! A latin **indicativi praeteritum imperfectum** szabályos megfelelője, a fordításiirodalomban terjed el, vö. az Abaffy vizsgálta ilyen korpuszadatok 95%-ban kódexekből származnak.

- „A múltbeli események háttérében meghúzódó, az eseménysorozat vagy akár annak elbeszélése idején **még tartó állapot** kifejezése” (gyakran váltakozik az elbeszélő egyszerű múlttal): (JókK. *Urlandus úr lakozik vala közel Alverna hegyéhez*)
- „Lelkiállapot, **tartós** érzelem, képesség, szükségesség kifejezése”: JókK. *Szent Ferenc igen szereti vala őtet*
- **Tartós cselekvés** kifejezése: *Kik míg élnek vala, székökben ülnek vala*
- Ismétlődő cselekvés kifejezése: *Bőjtöl vala ő életének mend napiban*
- Szokásos cselekvés kifejezése: *ki oroz vala, immár nem orozjon*
- A cselekvés nem tökéletes teljesülésének kifejezése: *Hagya nagy sok dobót doboltatni trombitákkal es trombitáltatni olyha hasad volt ég mind ezektől*
- A cselekvés sikeres végbemenésének kívánása: *Kívánja vala, hogy szent Gergellyel lehetne jutalma*

A -t(t) + vala, -t(t) + volt típusú múlt

- A múltban befejezett történés következtében beálló állapot jelentése (l. a befejezett mnin-ből származó első fele az összetett alaknak: *A hal fött.* (mnin). – ez a jelenre vonatkozik, ha múltba akarjuk tenni, megkapja a múltidőjelet: *A hal fött vala.* Később már az eredményt megelőző cselekvést, történést is jelölhet.
- Régmúlt jelölése, de nem feltétlenül két múlt közül a régebbit, a csak a szövegösszefüggésből kikövetkeztethető régiséget is kifejezte: *az székelyek adót ígérték volt... kit úgy értek hogy nehezen fogják megadni*
- Olyan mellékmondatokban tipikus, „melyek a főmondatra v. annak egy részére úgy utalnak, hogy annak állapotát, minőségét a múltban lefolyt történéssel jellemzik”: *attyának temérdök kencsét: kit házol vit vala: mind az szegénőknek osztogatta*

É. Kiss:

- **Egyszerű jelen:** a beszéd idejekor fennálló szituációk ideje (az RI egybeesik az SZI-vel). Az egyszerű jelen és jövő még nincs megkülönböztetve, így az előbbi szerepe kiterjedtebb, a BI-kor még le nem zárult szituációkat is jellemzi (*Látjátok, feleim, szümtükkel, mik vogymuk*).
- **Egyszerű múlt:** a BI-t megelőző szituációk külső idejét jelöli, nem utal annak befejezett v. befejezetlen voltára. Az egymást lineárisan követő múltbeli események elmondásának ideje, ezért is nevezik elbeszélő múltnak. (Wacha ezt **befejezett múlt**nak is veszi, ezt É. Kiss nem fogadja el.)
- **Befejezett jelen:** a jelen szemszögéből nézett múltbeli szituációk leírása, a RI a múltbeli szituációt és a jelent is magába foglalja, ezek következménye még fennáll a beszéd idejekor.
- **Befejezetlen múlt:** olyan múltbeli szituációkat ír le, melyek esetében az RI az SZI-nek csak egy közbülső pontjára vagy szeletére terjed ki (vö. angol: *We were already reaching the mountain top when the storm forced us to turn back* – teljesítményigékkal a meg nem valósult teljesítmény előkészítő szakaszát jelöli, l. HB: *És oz gyimilcsnek ül keserü vola vize, hugy turkukat míg szokosztja vola* 'csaknem megszakasztá')
- **Befejezett múlt:** egy múltbeli referenciaidőpontnál korábban végbement szituációkat jelöli (a főmondati szituáció időpontja a RI, ahhoz viszonyított a mellékmondatbeli szituáció)

A kétféle aspektusértéknek és kétféle időértéknek megvolt a maga morfológiai jele az ómagyarban:

- **a jelen idő jele: Ø**
- **a múlt idő jele: -a/-e**
- **a befejezetlen aspektus jele: Ø**
- **a befejezett aspektus jele: -t/-tt**

Egy ige-tőhöz nem kapcsolódhat két jel, ill. két analitikus toldalék, így a külső időt és az aspektust is külön jelölő igeidők esetében az ige-tő csak az aspektusjelet tudja felvenni, az időjelet nem, ott kell a külön hordozó (ha nem zérőjeles), ezt végzi el az adott segédige (a létige kopulai funkcióban).